

Jens Kvorning

Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Handlingens Inderside

Det gode, det sande og det skønne

Det forekommer næsten overflødig at påpege, at denne *target*-artikel fremstår som såvel intellektuelt som etisk og æstetisk særdeles fremragende. Det gør Katzenelsons arbejder nemlig altid. Og det netop, fordi det kognitive, det etiske og det æstetiske hos Katzenelson altid arbejder sammen: Også i denne artikel går det sande, det gode og det skønne på ægte klassisk vis op i en højere enhed. Hvad æstetikken angår, undgås en irriterende op-hobning af uformidlede 'fynord' og postulater. Dette betyder dog på ingen måde, at teksten kommer til at fremstå på en flad og overargumenteret måde. Nej, en række aforismeagtige spidsformuleringer organiserer den argumentatoriske struktur, således at teksten opnår en enestående plasticitet. Billedligt talt fremstår teksten ikke som et kedeligt sletteland, men som et dramatisk bjerglandskab, hvor argumentatoriske dalsænkninger er organiseret omkring aforistiske bjergtinder. Men ikke nok med det: denne æstetik er bragt i det kognitives tjeneste, idet læseren netop gennem det smukke bringes hen til det sande, der her er indsigten i den menneskelige psykes grundstruktur. Og gennem det sande bringes læseren til det gode: Til en (selv)besindelse på menneskelivets grundvilkår, der altid fordrer personlig ansvarlighed i et fællesskab med andre.

Alt dette har en bagside. Når en tekst er så god, klog og smuk, så må en kritik af den næsten med nødvendighed komme til at fremstå som ond, dum og grim. Og hvem bryder sig om at udstille en sådan kritik? Når jeg alligevel gør det, så er det udelukkende, fordi jeg gerne vil overbevises yderligere om tekstens hovedpointer, og fordi jeg kan forestille mig, at andre også kan have behov for en sådan overbevisning.

I dualismens skygge

Mit hovedproblem er, at den cartesianske dualisme stikker dybt i mig - med årene dybere og dybere. Fra at være en varm tilhænger af Virksomhedsteorien i den leontjevske formulering og dermed overbevist om, at dualismen en gang for alle var endeligt tilbagevist, befinder jeg mig nu i en situation, hvor forholdet mellem det psykiske og det materielle forekommer mig så problematisk som nogensinde. Af nyligt udkomne internationale publikationer (jf. Chalmers, 1995; McGinn, 1991; Penrose, 1994; Searle, 1992) kan jeg se, at mange andre også har dette problem. Det forekommer mig, at vi efter et århundredes behavioristisk tyranni befinder os i en situation, hvor problemerne igen erkendes som smerteligt uløste. Skal vi tro en forfatter som Searle, så er dette heller ikke så mærkeligt: Behaviorismen overvandt ikke dualismen, men benægtede den og optog

samtidig nogle af dualismens mest problematiske teser i sig. I realiteten er hele dette århundrede blevet levet i dualismens skygge. På denne baggrund skal de følgende kommentarer ses.

Det intentionale og det intentionelle

Et forhold står fast: Påpegningen af, at det intentionale og det intentionelle ikke er sammenfaldende størrelser, er korrekt og relevant. En lignende påpegning findes hos Searle (1983). Hermed må det være klart, at selv om de fleste (eller alle) psykologiske fænomener har et intentionalt aspekt - i den forstand, at de viser hen til noget andet end sig selv, så er psykologien ikke dermed blevet en ren handlingsteori: En handlingsintention viser hen til noget andet end sig selv, nemlig til handlingen, men mange andre psykologiske fænomener viser også en sådan rettedhed uden dermed at være intentioner.

Vi ser endvidere, at vi med intentionalitetsbegrebet kan forene to aspekter, der i dele af den virksomhedsteoretiske psykologi fremstår som delvist uformidlede, nemlig genspejling og virksomhed. Eksempelvis er perceptioner ganske rigtigt genspejlinger af reelle forhold og er dermed ligesom handlingsintentioner intentionale størrelser. Intentionalitet begrebet ser således ud til at kunne slå bro over kløften mellem psykens kognitive og konative aspekter: Begge er intentionale. Men dette betyder ikke, at alt psykisk hermed er genspejling: Handlingsintentioner er forbillede og ikke afbillede.

Et andet forhold står også fast: Handlinger spiller en afgørende rolle i forståelsen af det menneskelige. Katzenelson nærmer sig her Leontjevs (1983) opfattelse. Handlingen er den specifikt menneskelige virksomhedsform. Alt levende er virksomt, og alt dyrisk liv er psykisk virksomt, men kun den menneskelige virksomhed er konstitueret af handlinger, hvilket for Leontjev er (del)virksomheder med et bevidst mål. Spørgsmålet er blot, om et bevidst mål er det samme som en intention.

Det psykiske som relation

Det ser således ud til, at det lykkes Katzenelson at generalisere, præcisere og aktualisere nogle af Leontjevs mest værdifulde iagttagelser. For mig tyder noget desværre også på, at nogle af Leontjevs svagheder overtages, herunder en tilbøjelighed til at fusionere det materialistiske genstandsbegreb med et fænomenologisk emnebegreb. Hos Katzenelson fremstår der desuden en "svaghed", der deles af det meste af den såkaldte danske skole, nemlig tendensen til at betragte det psykiske som

en relation (jf. Katzenelson, 1996, p. 5). For den danske skole er dette formentlig ikke en svaghed men en styrke; men for mig er det psykiske ikke kun en relation, og det er måske ikke engang primært en relation. Jeg skal ikke prøve at argumentere udtømmende for denne påstand; men i det mindste må det stå fast, at det psykiskes intentionalitet ikke er tilstrækkelig til at etablere dets relationalitet. Det forhold, at psykiske fænomener oftest er intentionale, behøver ikke at indebære, at psyken reelt etablerer en forbindelse mellem subjektet og et reelt eksisterende ydre objekt.

Det er åbenlyst, at Katzenelson er klar over dette forhold, idet det eksempelvis accepteres, at 'objektet' godt kan være noget indre (*ibid.*, p. 7f), ligesom hovedpointen netop er, at grundlaget for al viden ikke er kontemplative aktiviteter, men en basalt set taktil viden om det praktisk mulige (*ibid.*, p. 8). Her ville en skeptiker dog nok fremhæve, at der ikke er nogen grund til at give følesansen et særligt fortrin frem for vore andre sanser. Hvis Descartes onde dæmon kunne snyde synssansen, så kan den også snyde følesansen. Og det forekommer heller ikke sikkert, at den praktiske viden er absolut sikker inden for sine grænser, som det fremhæves nederst side 8. En praktisk viden er vel hverken mere eller mindre sikker end enhver anden form for viden. Hvis den praktiske viden er sikker, hvorfor er alkoholikerens viden om de lyserøde kaniner eller de sorte slanger så ikke sikker? Eller paranoikerens viden om tankepolitiet. Eller shamanens viden om regndansens gavnlige virkninger. Eller drømmerens viden om favntaget med Sharon Stone.

Ligesom intentionaliteten ikke etablerer relationaliteten, så etablerer relationaliteten heller ikke intentionaliteten og det psykiske. I hvert fald ikke hvis vi skal tro folk som Searle (*op.cit.*, 1992), McGinn (*op.cit.*), O'Shaughnessy (1983), Roger Penrose (*op.cit.*). For disse har intentionaliteten altid en indre side: Når vi ser noget, så konstaterer vi ikke blot et faktum ved brug af synssansen, vi har også en visuel oplevelse. Det er korrekt, at vi ikke primært konstaterer oplevelsen. Vi konstaterer fakta i og med vores oplevelse. Når vi foretager en handling, så realiserer vi ikke kun en forbindelse til et objekt, vi oplever også, at vi selv handler. Det er således korrekt, at psyken ikke kun er oplevelse, men psyken er heller ikke kun relation. Hvis man antager dette, så har man virkelig anbragt sig i (københavn)-fænomenologiens slagskygge.

Dette leder til det basale problematiske forhold, som man kunne kalde den relationistiske ontologi. Det er formentlig korrekt, at alting eksisterer i relation til andre ting (Katzenelson, *op.cit.*, p. 5), og det er uden tvivl korrekt, at en af den moderne naturvidenskabers store bedrifter har været at give en (næsten) rent relationel beskrivelse af virkeligheden (jf. Cassirer, 1910). Men dette behøver vel ikke at være ensbetydende med, at enhver ting er udtømmende bestemt ved et endeligt antal relationer til andre ting. For mig at se er det rimeligt at antage, at enhver ting har udtømmelig mange "indre" egenskaber. Og at det er disse egenskaber, der sætter tingene i stand til at indgå i relationer til andre ting. Bl.a. anser jeg det for rimeligt af antage, at bestemte indre egenskaber hos de ting, som vi kalder dyr, sætter dem i stand til at realisere specifikke relationer. Blandt disse indre egenskaber kan være sådanne, som sætter dyrene i stand til at have oplevelser, der igen kan danne en af forudsætningerne for realiseringen af intentionale relationer. Muligvis mener Katzenelson også dette; i hvert fald benægtes det ikke, at

subjekter har indre egenskaber, man må blot forstå, at man kun kan forstå subjektet ved at se det i relation til ydre objekter og medsubjekter. Dette er uden tvivl rigtigt, men denne påstand er også meget svagere end en påstand om, at det psykiske er en relation mellem subjekt og objekt. Endvidere må det vel være sandt, at vi godtnok kun kan forstå subjektets psyke ved at studere det i relation til andre objekter og subjekter. Men på den anden side kan vi vel også kun forstå og ændre subjektets relationer til andre objekter (herunder medsubjekter) ved at studere subjektets indre psykiske egenskaber. Så langt havde Freud vel ret.

Jeg vil ikke argumentere yderligere for disse forhold, men blot påpege, at det er ganske korrekt, når Katzenelson påpeger, at masse og gravitationskræfter er tæt forbundne fænomener; men det er vel heller ikke ganske uinteressant, at Newtons første lov faktisk omhandler, hvad der er tilfældet, når et objekt overlades til sig selv.

Sammenfattende kan det konstateres, at nok er begrebet 'skarphed' et relationelt begreb, men dette udelukker ikke, at knivens skarphed ikke kan skyldes det gode stål, som den er lavet af. Og som mange fattigfolk ved, så indebærer eksistensen af en brødkniv ikke i sig selv, at der er brød på bordet.

Om årsager og grunde

For mig er grunde en bestemt slags årsager. Dette er ikke tilfældet for Katzenelson. Mange giver ham ret, men nogle giver også mig ret. Jeg tvivler især på en ting, nemlig at det årsagsbegreb, som Katzenelson nogle steder fremfører, faktisk er det, som anvendes i den moderne naturvidenskab. To forhold må i det mindste fremstå som ubetvivlelige: Siden Newton har begrebet om den effektive årsag ikke været eneherkende i naturvidenskaben. En virkning på en genstand afhænger altid af såvel en ydre påvirkning som af genstandens indre egenskaber. Tyngdekraften trækker kun i legemer med masse. Eller sagt med Rubinsteins ord (1976): Ydre årsager virker gennem indre betingelser. Man kunne næsten fristes til at kalde dette udsagn for Newton-Rubinsteins tese. Endvidere må det være klart, at enhver del af naturen er spontant virksom. Kvantemekanikken garanterer dette. Endnu et forhold kunne fremhæves: Noget kunne tyde på, at naturvidenskabens årsagsbegreb ikke alene bygger på kontingente relationer mellem logisk uafhængige begreber. Denne Humeske forestilling er altid blevet betvivlet. Bl.a. af Kant (jf. Cassirer, 1911), Hegel (jf. Hartnack, 1979), Cassirer (1936), Lenin (1975), McGinn (1991), Searle (1983; 1992), Suppes (1985), Thomas Nagel (1979) og Strawson (1985). Hvis min tvivl er berettiget, så bliver distinktionen mellem virkende og virksom årsag (jf. Katzenelson, p. 29) væsentlig mindre indlysende, ligesom et af de klassiske argumenter for opretholdelsen af distinktionen mellem årsager og begrundelser svækkes betydeligt. Som mange vil vide, argumenteres der ofte for, at grunde og intentioner ikke kan være årsager til handlinger, fordi disse størrelser står i en indre relation til deres "virkning" (handlingen), hvilket ikke er tilfældet for årsagers vedkommende (jf. f.eks. Melden, 1977). Hvis årsager kan stå i indre relationer til virkninger, så er i det mindste dette negative argument for distinktionen mellem årsager og grunde faldet bort. Og der må i

stedet argumenteres positivt for forskellene, dvs. at der må argumenteres for, at grunde har egenskaber, som årsager i almindelighed ikke har.

Endelig må det fremhæves, at relationen mellem handlingsintentioner og handlinger eksempelvis af Searle (1992) ikke alene betragtes som en årsagsrelation, men som den prototypiske årsagsrelation: Det er en basal erfaring, at vi med vore intentioner kan forårsage ændringer i den ydre verden via ændringer i vores krop. Denne basale fællesmenneskelige erfaring kan så i større eller mindre grad overføres til relationer mellem ydre objekter. Hvis dette er tilfældet, så er det ikke psykologien, som har overtaget fysikkens årsagsbegreb, men omvendt fysikken, som har begrebsliggjort og generaliseret en erfaring, der har sin rod i forståelsen af menneskelige handlinger - altså i den førbegrebslige psykologi.

Om handlinger, intentioner og forhandlinger

Katzenelsons påpegning af, at handlinger ganske ofte ikke er resultatet af for-handlinger forekommer mig at være særdeles væsentlig. En dichotom inddeling af menneskelige praktikker i automatiske og overlagte vil således være umulig. En praktik er så at sige ikke enten en *res extensa* eller en *res cogitans* efterfulgt af en *res extensa*. Handlinger er typisk noget, man godtnok er bevidst om - eller i det mindste kan blive bevidst om - men ikke har behøvet at planlægge eller "tænke over". Set i dette perspektiv er cartesianismen selvfølgelig overvundet. Men det er - så vidt jeg kan se - hele tiden vigtigt at fastholde, at handlinger altid bibeholder en "inderside", der udgøres af handlingsintentionen og af oplevelsen af, at det er mig der handler (jf. O'Shaughnessy, *op.cit.*). Handlingen har fra starten dobbelt statsborgerskab, hvilket bl.a. indebærer, at handlingen altid har et privat aspekt.

Handlingsintentionen har også to sider, hvilket måske kunne have været fremhævet lidt kraftigere af Katzenelson: Intentionen vender dels udad mod praktikken og dels indad mod individets motiver. Intentionens vendt udad mod praktikken indebærer, at praktikken begrundes af intentionen. Indersiden åbner mulighed for begrundelse af intentionen selv. Gennem denne dobbeltsidethed har mennesket således mulighed for dels at gøre sin praksis mere effektiv gennem refleksion over forbindelsen mellem praktik og intention, og dels at opnå større selverkendelse gennem refleksion af intentionens motiver. Gennem handlingen tilegner mennesket sig såvel sin omverden som sig selv!

Referencer

- Cassirer, E. (1910), *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1911), *Das Erkenntnisproblem*. Bd. 2. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1936), Determinismus und Indeterminismus in der modernen Physik. Historische und systematische Studien zum Kausalproblem. *Göteborgs Högskolas Årsskrift*, 42:3.
- Chalmers, D.J. (1995), The Puzzle of Consciousness. *Scientific American*, 243(6):62-68.
- Davidson, D. (1977), Actions, Reasons, and Causes. I: White, A.R. (ed.), *The Philosophy of Action*. Oxford: Oxford University Press.
- Hartnack, J. (1979), *Fra Kant til Hegel. En nytolkning*. København: Berlingske Forlag.
- Katzenelson, B. (1996), Handling og Adfærd. *Bulletin fra Antropologisk Psykologi*, 1. (target-artiklen).
- Lenin, V.I. (1975), *Materialisme og Empirio-kriticisme*. København: Forlaget Tiden.
- Leontjev, A.N. (1983), *Virksomhed. Bevidsthed. Personlighed*. Moskva: Sputnik/Progres.
- McGinn, C. (1991), *The Problem of Consciousness. Essays Towards a Resolution*. Oxford: Basil Blackwell.
- Melden, A.I. (1977), Willing. I: White, A.R. (ed.), *The Philosophy of Action*. Oxford: Oxford University Press.
- Nagel, T. (1979), *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Shaughnessy, B. (1983), *The Will. A Dual Aspect Theory*. Bd. 1 og 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Penrose, R. (1994), *Shadows of the Mind. A Search for the Missing Science of Consciousness*. Oxford: Oxford University Press.
- Rubinstein, S.L. (1976), *Væren og Bevidsthed*. København: Gyldendal.
- Searle, J.R. (1983), *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J.R. (1992), *The Rediscovery of the Mind*. Cambridge, Mass. & London: The MIT Press.
- Strawson, P.F. (1985), Causation and Explanation. I: Vermazen, B. & Hintikka, M.B. (eds.), *Essays on Davidson. Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press.
- Suppes, P. (1985), Davidson's Views on Psychology as a Science. I: Vermazen, B. & Hintikka, M.B. (eds.), *Essays on Davidson. Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press.